

Alexandru Gafton

PARTICULARITĂȚI ALE TRADUCERII ÎN *BIBLIA DE LA BUCUREȘTI*
ȘI ÎN *NOUL TESTAMENT DE LA BĂLGARAD*.
CU ILUSTRĂRI DIN *EPISTOLA LUI IACOV*

*Omagiu lui N.A. Ursu la împlinirea
vârstei de 80 de ani*

1. Între cele două mari traduceri românești de text biblic efectuate în secolul al XVII-lea, *Noul Testament de la Bălgrad* (1648) și *Biblia de la București* (1688), există o strânsă relație genetică¹.

Primul dintre acestea este construit ca traducere, în principal, pe baza *Vulgatei*, probabil cu aportul și al unei ediții a *Septuagintei* și, foarte probabil, cu cel al unei ediții protestante. Construcția acestei traduceri arată că la bază se afla concepția care are în vedere cititorul, căruia încearcă să-i ofere un text inteligibil, o călăuză edificatoare. Autorii traducerii își orientează întregul travaliu exclusiv în funcție de acest scop, dar privindu-l nuanțat, în funcție de toate aspectele pe care acesta le solicită. Subordonat scopului principal este un altul, acela ca textul să ajungă realmente a se răspândi – prin lectură directă sau mediată – la românii din toate categoriile sociale. Faptul acesta, însă, putea deveni realitate doar dacă traducerea ajungea să fie acceptată de către vlădici și preoți și de către lectori și auditoriu. Deși avea precedente numeroase în spațiul românesc, actul în sine al traducerii textului sacru era încă privit cu destulă circumspecție². Faptul acesta era amplificat de conștiința că textul provenea dintr-o zonă de influență protestantă (în epocă, Varlaam și Dosoftei încă se războiau cu relativ noua erezie și cu concepțiile promovate de aceasta). De aceea, alături de încercarea obținerii unui compromis rezonabil între cerința literalității textului și inteligibilitatea sa pentru cititorul/ascultătorul român, autorii NTB vor transmite cititorului iscoditor felurite semnale care să îl asigure de caracterul ortodox al textului obținut (deja, cu nici 70 de ani înainte, autorii *Paliei de la Orăștie* făcuseră același lucru). Acesta este încă un motiv pentru care, dincolo de aserțiunile neconforme întocmai cu realitatea, care apar în *Prefață* (iarăși, precum în cazul *Paliei de la Orăștie*), textul se încarcă, de pildă, cu glose prin care se reafirmă – în modalități explicite sau subtile, dar

¹ Vezi *Relația dintre Noul Testament de la Bălgrad (1648) și textul corespunzător din Biblia de la București (1688)*, în *Biblia 1688*, vol. II, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2002, p. LV–LXXXIII.

² Vezi Al. Gafton, *După Luther*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2005, p. 36 ș.u.

persuasive – proveniența sa din textul grecesc și slavonesc, sau se utilizează – în puncte ale textului dotate cu o mai mare vizibilitate – termeni de origine slavă, unii dintre ei rari sau neutilizați, chiar în spațiul românesc de influență slavă.

NTB, așadar, este o traducere care încearcă să vehiculeze către cititor un conținut și care încearcă să se pună la dispoziția cititorului, fără ca eventualele explicații sau interpretări de ordin teologic să mai necesite precedența unor explicații de ordin lingvistic. Totodată, pentru ca textul să poată străbate acele vremi către cititor, el este prevăzut cu o serie de elemente de natură să-i asigure un parcurs fără opreliști și, desigur, audiența lipsită de reticențe.

Cel de-al doilea text, *Biblia de la București*, este o prelucrare, destul de fidelă, a textului ardelenesc. Spre deosebire de acesta, însă, textul muntenesc urmărește să obțină, mai cu seamă, adecvarea la textul grecesc. Această traducere nu se mai centreează pe cititor, ci pe textul sacru și pe limba sa. După ce NTB încercase a oferi cititorului un conținut în termeni familiari și accesibili, BB încearcă să ofere culturii române un text elaborat pe baza unui model de prestigiu, cel grecesc. De aceea, revizorii BB se vor servi de NTB, însă vor fi concentrați pe adecvarea la textul grecesc. Diferențele dintre cele două traduceri vor fi numeroase, dar în puncte care, în fapt, indică relația strânsă dintre ele. Astfel, diferențele apar: a) acolo unde *Vulgata* se deosebește de *Septuaginta*³, b) acolo unde NTB se eliberează de textul biblic și se apleacă asupra nevoilor cititorului, c) acolo unde NTB urmează sugestiile altei surse decât *Vulgata* sau *Septuaginta*, d) acolo unde, în vreuna din cele două traduceri, nu este înțeles textul, e) acolo unde, în vreuna din cele două traduceri, traducătorii încearcă soluții care au a demonstra ceva sau a urma o anumită cale – fără ca între scopurile lor și textele de tradus să existe conformitate. Totodată, ambele traduceri prezintă destule situații în care efortul de legitimare este vizibil, căci se utilizează elemente ce trimit către tiparele lingvistice ale secolului al XVI-lea, ceea ce vrea să sugereze o anumită continuitate.

Deși aceste aserțiuni decurg în mod organic din studiul paralel al celor două texte, fiind susținute de fiecare carte și cap. al *Noului Testament*, în cele ce urmează vom încerca să observăm, doar cu ajutorul *Epistolei lui Iacob*, unele elemente din care decurg concluziile mai sus enunțate.

2. *Epistola lui Iacob* este una dintre cele mai importante scrieri religioase de acest fel și, cu siguranță, cea mai frumoasă și mai densă dintre epistolele catolice, multe dintre elementele sale fiind intrate în conștiința comună.

2.1. Scrisă într-o greacă destul de curată și de frumoasă – chiar dacă bogată în ebraisme – *Epistola lui Iacob* pare a fi fost adresată evreilor convertiți la creștinism, dar este și pentru urechile celorlalți. Oarecum similar cazului *Evangheliei lui Matei*

³ Precum în: „iată puținei foc, mare pădure aprinde” (NTB, *Iac.*, III, 5), față de: „Iată, puțin foc, cât de mare materie aprinde!”, unde se urmează *silva*, respectiv ὕλη. În textele secolului al XVI-lea apar *lucrare* (CB = *Codicele Bratul*, CV = *Codicele Voronețean*) și *fire* (CP = *Coresi*, *Psaltirea*), redând sl. *вѣштѣ* ‘πρῶγμα’, ‘res’.

și *Epistolei către evrei*, textul lui Iacob [probabil cel Mic, primul episcop al Bisericii creștine (FA, 15, 13–21), unul dintre „frații Domnului” (Mt., 13, 55; Gal. 1, 19), ucis de evrei prin lapidare, în anul 62, în vremea procuratorului Lucceius Albinus, la inițiativa directă a marelui preot Ananus ben Ananus, care a convocat Sanhedrinul în acest scop] conține numeroase elemente care indică un public nu doar de origine iudaică, dar și practicant al religiei iudaice, bine familiarizat cu textele *Vechiului Testament*. Scopul ei pare a fi acela de a combate o serie de grave abateri doctrinare ale evreilor creștinați, precum și unele obiceiuri caracteristice evreilor acelei perioade, de unde și frecvența diatribei. Însuși Pavel arăta (*Gal.* 2, 11–12) că Petru era mai deschis față de neevrei decât Iacob și cei din jurul său. În esență, *Epistola lui Iacob* prezintă numeroase elemente individualizante, prin care atrage atenția asupra unor abateri ce pun în pericol dreapta credință.

2.2. Structural, *Epistola* nu prezintă o prea mare simetrie, diferitele părți componente nefiind în relații de echilibru. Lucrul este de înțeles dacă avem în vedere densitatea extrem de ridicată a ideilor conținute. De altfel, având a combate sau a rezolva probleme concrete și stringente, scrierile de acest tip abordează diferitele chestiuni într-o ordine care nu este neapărat cea logică din punctul nostru de vedere, dar care se află în coerență cu nevoile ce au generat acea scriere.

Fără a fi prea mult dezvoltate (ceea ce poate indica și faptul că destinatarul era avizat), temele majore se succed cu repeziciune, unele dintre ele fiind dotate cu penetrabilitate (deoarece se referă la chestiuni de interes și față de care evreii erau receptivi), altele fiind mai degrabă sensibile (referindu-se la defecte – din perspectiva noii învățături – ale evreilor). Fără excepție, învățăturile *Epistolei* se află în textele neotestamentare care o preced. Specifică *Epistolei lui Iacob* este modalitatea prin care face ca învățăturile sale să aibă un efect mai mare și o audiență mai ridicată printre evrei.

Nucleul dur al epistolei este enunțat în versetele 2–4 ale primului cap, unde se predică despre răbdarea în încercările credinței și despre desăvârșirea prin faptă. Smerenia, perisabilitatea universală, tăria în încercări și statornicia de credință și atitudine față de Dumnezeu apar ca elementele dominante ale primei părți a primului cap. În contextul reafirmării perfecțiunii și a imuabilității, a autosuficienței și a identității cu sine a lui Dumnezeu, capul prim se încheie cu sfaturi care îndeamnă către cumpătare și echilibru în atitudine, gândire și faptă, către curăție și deschidere la cuvântul lui Dumnezeu.

Urmează o aplicație practică a celor spuse despre echilibrul de atitudine, despre comportamentul și concepția care să vizeze esențele. Privitor la conduita față de bogați și față de săraci, Iacob susține cu tărie egalitatea de tratament, dar se pronunță împotriva celor bogați. Prin două exemple celebre, sugestive și extrem de penetrante pentru evrei (lipsa de șovăială a lui Avraam în a-l jertfi pe Isaac și gestul Rahaavei) se atinge o țară a vremii: lipsa de concordanță dintre credința afirmată prin vorbe și cea demonstrată prin fapte.

Privind la unele defecte ale lumii în care trăia, în cel mai pur spirit caracteristic creștinismului primitiv, Iacob se ridică împotriva obiceiului de a impune altora propriile concepții, valori și mentalități. De asemenea, recomandă cu toată tăria, înfrânarea limbii. Epistola se încheie prin reluarea temelor majore: perisabilitatea, nevoie de răbdare, smerenie și supunere în fața lui Dumnezeu, relația dintre credință și faptă, dintre cuvânt și faptă, respingerea tendinței de a acționa asupra celor din jur conform cu propriile opinii și credințe, în vederea aducerii lor la propriul numitor.

3. Acțiunile traducătorilor și revizorilor NTB și BB, variate ca proces, tehnică, modalitate de aplicare și efect aparent, se subordonează celor două concepții mai sus-enunțate. De aceea, dincolo de zonele de suprapunere dintre cele două texte, aplicările particulare și nuanțate ale celor două concepții vor genera numeroase deosebiri, care se focalizează la diferite nivele ale textului. Chiar dacă, la rigoare, cazurile concrete ar putea fi reduse la limitele unor clase construite prin aplicarea unor criterii, modalitățile organice în care cele două texte s-au edificat necesită, aproape imperios, o prezentare care să observe părțile în funcțiunea și interacțiunea lor, fără a opera o secționare.

Situațiile care se înșiră mai jos ilustrează modul în care, pe diferite căi, la diferite nivele, prin diferite mijloace, textul se edifică și particularizează dobândind anumite trăsături identitare, în funcție de natura principiului central care îl hrănește.

3.1. O primă clasă de situații arată modalitățile prin care autorii BB încercau să revină la textul grecesc: din considerente ce țin de fidelitatea traducerii, din cauze care se referă la impunerea în cultura română a unui model de prestigiu, sau întrucât voiau să afirme aderența la modelul grecesc, față de orientarea NTB spre nevoile cititorului.

3.1.1. Un caz simplu, în care textul ardelenesc alege exprimarea inteligibilă și firească, în vreme ce, riguros și sever, BB caută adecvarea la textul grecesc, apare chiar în finalul primului verset al primului cap: „închinăciune!” (NTB, *Iac.*, I, 1), față de: „să să bucure!” (BB), ceea ce decurge normal din $\chi\acute{\alpha}\rho\epsilon\iota\nu$. Soluția din NTB nu este justificată, ca traducere literală, nici de textul latin, unde apare *salutem*, dar se supune scopului central și concepției fundamentale de la baza acestei versiuni. Textele românești ale secolului al XVI-lea folosesc forme ale lui *a se bucura*, redând sl. РАДОΒАТИ СѦ , care, de altfel, urmează sensul principal al lui $\chi\acute{\alpha}\rho\epsilon\omega$.

3.1.2. În „Carele din voia lui născu pre noi, cu cuvântul adevărării, ca să fim *pârğa faptelor* lui” (NTB, *Iac.*, I, 18), față de: „Vrând ne-au născut pre noi cu cuvântul adevărului, ca să fim noi *o începătură oarecarea a zidirilor* lui” (BB), ultimul urmează fidel gr.: $\beta\omicron\upsilon\lambda\eta\theta\epsilon\iota\varsigma \acute{\alpha}\pi\epsilon\kappa\acute{\upsilon}\sigma\epsilon\iota\nu \eta\mu\acute{\alpha}\varsigma \lambda\omicron\gamma\omega \acute{\alpha}\lambda\eta\theta\epsilon\acute{\iota}\alpha\varsigma, \epsilon\iota\varsigma \tau\omicron \epsilon\acute{\iota}\nu\alpha\iota \eta\mu\acute{\alpha}\varsigma \acute{\alpha}\pi\alpha\rho\chi\eta\nu \tau\iota\nu\alpha \tau\omicron\omega\nu \alpha\upsilon\tau\omicron\upsilon \kappa\tau\iota\sigma\mu\acute{\alpha}\tau\omega\nu$, cu care concordă și textul latin: *Voluntarie enim genuit nos verbo veritatis, ut simus initium aliquod creaturae eius*. Textele secolului precedent urmează textul slavon, $\text{WT ИСПРѢВѦ НѢКОЕ WT}$

ΣΒΖΑΔΑΝΙΕΡΘ, și concordă cu BB: „dintru întâniu vr-una de zidirile lui” (CB), „dintru întâiu vr-ura de zidirile lui” (CV), „să fie noao dentâiu ceva de zidirea lui” (CP). Cum se vede, NTB încearcă să se elibereze de presiunea literei, căutând sensul, privind problema sacralității textului dintr-o perspectivă mai largă. Prin acțiunile sale, NTB pare a socoti că, așa cum textul este accesibil cititorului în greacă sau în latină, tot astfel trebuie să fie și celui în română, negând astfel vreo relație între sacralitate și literalitate, adică nesacrificând, în numele sacralității, inteligibilitatea conținutului.

3.1.3. Tot astfel se petrec lucrurile în: „acela să asemănă bărbatului ce-și veade *firea feații* sale în oglindă” (NTB, *Iac.*, I, 23), față de: „acesta să asemănă cu bărbatul ce socoteaște *obrazul nașterii* lui într-o oglindă” (BB), ceea ce se pliază gr.: οὗτος ἔοικεν ἀνδρὶ κατανοῦντι τὸ πρόσωπον τῆς γενέσεως αὐτοῦ ἐν ἐσόπτρῳ, care corespunde lat.: *hic comparabitur viro consideranti vultum nativitatis suae in speculo*. Ideea de tradus se referă la ‘natura/aspectul inițial/real al fizionomiei’, ceea ce se redă foarte bine în NTB. Traducerea din BB este greoaie, nu neapărat greșită⁴.

3.1.4. Asemănător se petrec lucrurile sub *Iac.*, II, 22: „Vezi că credința *arată* faptele lui” (NTB), alături de: „Vezi că credința *împreună-ajutoria* lucrurilor lui?” (BB), segmentul având drept corespondent lat. *Vides quoniam fides cooperabatur operibus illius*, gr.: βλέπεις ὅτι ἡ πίστις συνήργει τοῖς ἔργοις αὐτοῦ. O soluție simplă și fidelă apare deja în textele secolului al XVI-lea, unde se folosește verbul „a ajuta” (CB, CV) sau „ajutoriu iaste” (CP), redând sl. ПОСПЕШАТИ.

3.1.5. O situație mai complexă apare sub *Iac.*, III, 6–7: „*Limba focu e, și-i lumea nedereptăției*. Așa e tocmită limba între mădularile noastre, carea spurcă tot trupul și, aprinsă de *gheenna*, tot *împregiurul nașteriei* noastre aprinde-l. (...) *să îmblânzască și să biruiesc* de firea omului” (NTB, *Iac.*, III, 6–7); „*Și limba, focul, podoaba nedireptății*; așa limba să află întru mădulările noastre, ceea ce spurcă tot trupul și arde *roata nașterii* și care să arde de *gheena*. (...) *domoleaște și s-au domolit* cu firea omenească” (BB). Textele latin și grecesc apar astfel: „*Et lingua ignis est, universitas iniquitatis. Lingua constituitur in membris nostris, quae maculat totum corpus, et inflammat rotam nativitatis nostrae inflammata a gehenna*”. (...) *domantur et dominta sunt a natura humana*, καὶ ἡ γλῶσσα πῦρ, ὁ κόσμος τῆς ἀδικίας, ἡ γλῶσσα καθίσταται ἐν μέλεσιν ἡμῶν, ἡ σπιλοῦσα ὄλον τὸ σῶμα καὶ φλογίζουσα τὸν τροχὸν τῆς γενέσεως καὶ φλογιζομένη ὑπὸ τῆς γεέννης. (...) *δαμάζεται καὶ δεδάμασται τῆ φύσει τῆ ἀνθρωπίνῃ*.

Segmentul începe cu o greșeală de traducere a BB. Precum se observă, sensul de redat era ‘iar limba este foc, univers/lume a nedreptății/inechității/fărădelegii’, ceea ce este surprins de autorii NTB. Fie prin actualizarea nepotrivită a unuia dintre

⁴ Întrebarea ar fi cum de textele secolului al XVI-lea au dat – în mod unitar – soluția aceasta („fața firiei”, CB, CV, CP, conform sl. ΣΒΜΑΤΡΕΪΟΥΣ ΛΙΝΓΕ ΒΙΤΙΑ).

sensurile gr. κόσμος, fie ca urmare a unui raționament ('limba este foc, podoabă a nedreptății'), revizorii BB greșesc⁵.

Dincolo de aceasta, însă, atrag atenția celelalte situații evidențiate. Chiar dacă de mică însemnătate, sugestivă este schimbarea pozițiilor între „aprinsă de gheenna” și „împregiurul nașterii”, din NTB, fără ca textul latin sau grecesc să prezinte așa ceva⁶. Putem crede că autorul traducerii ardelenesti a considerat că noua topică este de natură să nu pună piedici receptorului român, ușurând aducerea textului la îndemâna acestuia (lucru care se verifică dacă privim la ceea ce apare în BB). Putem socoti că sintagma „împregiurul nașterii” nu prezintă avantaje în comparație cu „roata nașterii”, care redă fidel ceea ce apare în textele latin și grecesc. Mai mult, chiar dacă nu se poate ști cât sau ce au înțeles revizorii BB din sintagmă⁷, acesta este un caz care pledează în direcția traducerii literale, deoarece respectarea textului de tradus pune premisele ca rezultatul traducerii să fie înțeles, cel puțin în timp. Se obține astfel o traducere bună, fidelă sursei, și care – nefiind greșită –, dacă nu dezvăluie sensuri contemporanilor ei, poate face acest lucru mai târziu. Putem, însă, crede totodată că și autorii NTB s-au gândit la acest lucru. Soluția lor, în acest caz, arată încă o dată disponibilitatea de a ieși din rigorile formale ale textului de tradus și de a-și asuma soluții mai puțin reușite. Calea aceasta, însă, pe lângă soluțiile fericite, optime pentru receptorul român, are, cu certitudine, și pași stângaci, dificultăți care nu pot fi depășite printr-o singură mișcare.

Tot aici se încadrează și cel de-al treilea caz semnalat în acest segment. NTB utilizează două verbe, pe baza unui nucleu comun de sens contextual puse în relație de intensitate. Celelalte texte (BB, *Vulgata* și *Septuaginta*), însă, utilizează un singur verb, repetiția nesugerând intensificarea, ci doar un raport temporal. Dacă lucrurile stau astfel, autorul NTB a mers pe alt drum decât cel corect. Probabil, însă, că având în vedere intensitatea, în concepția autorului NTB, simpla repetiție nu era

⁵ În textele secolului al XVI-lea se întâmplă același lucru: „frumsețea nedreptăției” (CB), „frumsețea nedreptăției” (CV), „frumseței dreptăției” (CP). Punct comun al celor trei traduceri, are drept corespondent în textul slavon abstractul *красота* 'ὀρασιότης, pulchritudo', dar și 'κόσμος', capabil, după cum arată BB, la rândul său de a induce în eroare. Atrage atenția și intervenția greșită a autorului CP, prin care *nedreptăție* este înlocuit cu *dreptăție*, probabil într-un efort de înțelegere și armonizare a segmentului tradus, de aceeași natură, poate, cu cel din BB.

⁶ Un astfel de procedeu nu este străin nici revizorilor BB, deși aici mai puțin așteptat: „Luați pildă, frații miei, scârba și răbdarea prorocilor (...)” (NTB, *Iac.*, V, 10); „Luați pildă a patimei reale, frații miei, și a îndelungatei răbdări pre proroci (...)” (BB), *Exemplum accipite, fratres, exitus mali, laboris et patientiae, Prophetas, υπόδειγμα λάβετε, ἀδελφοί, τῆς κακολαθείας καὶ τῆς μακροθυμίας τοῦς προφήτας*, dar este rarissim în comparație cu NTB: „Nu clevertireți, fraților, unul pre altul” (NTB, *Iac.*, IV, 11); „Nu clevetiți unul pre altul, fraților!” (BB), alături de: *Nolite detrahare alterutrum, fratres, Μὴ καταλαλεῖτε ἀλλήλων, ἀδελφοί.*

⁷ Aflată încă în discuție, datorită posibilităților ei variate de a sugera conținuturi filosofice complexe. Astfel, poate fi vorba despre un ciclu al creației, dar este greu de spus dacă acest ciclu este văzut la nivel universal sau dacă se are în vedere și că Universul se creează și se distruge în cadrul unui ciclu mai amplu.

de natură să sugereze acest lucru receptorului român, deci nu avea darul de a-l convinge pe traducător că merită să urmeze calea traducerii literale.

3.1.6. Mereu în căutarea transparenței, mediator al conținuturilor și aflat într-un continuu efort de a se apleca asupra cititorului, NTB, este dispus să opereze ajustări de toate categoriile. Dimpotrivă, BB nu socotește că există miză mai importantă decât urmarea fidelă a textului grecesc, reînțoarcerea la acesta fiind un deziderat atât de imperios, încât revizorii munteni nu acceptă nici un fel de justificări, indiferent de motivele aparente sau de gradul de abatere. Faptul este evident în două secvențe aproape identice: „Apoi, pohta zămislind, naște păcat, iară păcatul săvârșindu-să naște moarte” (BB, *Iac.* I, 15) și: „După aceeaia pofta, dacă zămisleaste, naște păcat, iară păcatul săvârșindu-să naște moarte” (NTB). Textul de la 1688 redă perfect gr.: εἶτα ἡ ἐπιθυμία συλλαβοῦσα τίκτει ἁμαρτίαν, ἡ δὲ ἁμαρτία ἀποτελεσθεῖσα ἀποκῦει θάνατον, dar la fel de bine și lat.: „*Deinde concupiscentia cum conceperit, parit peccatum: peccatum vero cum consummatum fuerit, generat mortem*”, pe care textul de la 1648 a găsit cu cale să îl refacă, sub aspect gramatical, în prima sa parte.

Firește că, atunci când nu este vorba despre greșeli, traducătorul NTB observă propriile „abateri”. În fapt, ele au caracter conștient, asumat, și au în vedere un scop mai important decât urmarea întocmai a textului de tradus. Acest comportament pare a fi deprins în urma adoptării modalităților de exprimare directă ale sursei protestante⁸. Revizorii BB, care își asumă conștient revenirea la textul-model, resping acest tip de soluție și, mai ales, calea urmată de NTB, toate acestea în virtutea altor concepții aflate la temelia actului lor cultural.

3.2. Dacă situațiile în care textul ardelenesc încearcă să-și demonstreze caracterul ortodox și de traducere românească lipsită de influențe culturale neslave sunt lesne de înțeles, astăzi ar putea fi mai dificil de înțeles cauza pentru care un text care, prin întreg organismul său, încearcă să promoveze modelul cultural grecesc, încearcă, totodată, să păstreze anumite elemente caracteristice secolului precedent, dominat de modelul cultural slav. Faptul acesta este vizibil la nivelul elementelor celor mai mărunte, până la atmosfera pe care o degajă segmente largi de text.

Unor astfel de situații li se datorează „abaterile” BB de la NTB:

3.2.1. Sub *Iac.*, II, 21 apare *oltariu* (NTB), dar *jărtăvnic* (BB), slavonism curent și în *Vechiul Testament* din BB⁹.

⁸ Cum se petrec lucrurile în: „și-i piare frămseșea” (NTB, *Iac.*, I, 11); „și bună-cuviința obrazului lui au perit” (BB), ceea ce era de redat fiind: καὶ ἡ εὐπρέπεια τοῦ προσώπου αὐτοῦ ἀπόλετο, *decor vultus eius deperit*. Fără a se putea nega apropierea NTB de *Vulgata*, observăm și corespondența, ca modalitate de traducere, cu textul maghiar: „szépsége elenyészik”. Pe urmele textului slav, versiunile românești ale secolului precedent vor da o soluție unitară: „bună frămseșea feșei sale piarde” (CB), „dulcea-frumseșea a feșei ei piare” (CV), „buna frumseșei piare” (CP), ceea ce redă exagerat de fidel ВЛАГОЛѢПІЕ ЛИЦА ЕГО, unde ВЛАГОЛѢПІЕ avea sensul ‘εὐπρέπεια’, ‘decor’, și nu trebuia descompus.

⁹ Textele secolului precedent prezintă: „junghetoriu” (CB, CV). Ca și în alte segmente de text, Coresi ni se prezintă ca revizor, explicit și exhaustiv: „spre junghiiare întru altar” (CP).

3.2.2. Sub *Iac.*, I, 22 apar: „Iară fiți făcătorii cuvântului, și nu numai ascultători, ca să nu vă înșelați” (NTB) și: „Și vă faceți făcătorii cuvântului, și nu numai ascultători, *prelăstindu-vă pre voi*” (BB). Era de tradus *fallere*, respectiv *παρολογίζομαι*¹⁰. Formele împrumutate ale vb. *прѣльстити* ‘ἀπατάω, πλανῶ’, ‘decipere, fallere’ erau destul de frecvente în secolul al XVI-lea.

3.2.3. Foarte sugestive, sub aspectul aici discutat, sunt două versete: „Derept aceeaia, lepădând toată spurcăciunea și rămășițele răotăției, cu blândețe priimiți cuvântul cel oltoit, carele poate spăsi sufletele voastre” (NTB, *Iac.*, I, 21), „Pentru aceeaia, lepădând toată pângăriciunea și prisosirea de răutate, cu liniște priimiți pre cel denlăuntru răsădit cuvânt, pre cela ce poate să mântuiască sufletele voastre” (BB) și: „a socoti săracii și vădule în scârba lor, și a să ținea curat de lume” (NTB, *Iac.*, I, 27), „a socoti pre săraci și pre văduve întru necazul lor, nespurcat pre el a să păzi de lume” (BB)¹¹. În ambele situații, textul ardelenesc utilizează slavonisme, uneori mai pregnante decât cele din BB. Cu toate acestea, urmând textul grecesc și păstrând sinuozitățile acestuia (ceea ce, mai devreme, făcuseră traducătorii slavi, urmași de traducătorii români ai secolului al XVI-lea), BB capătă o înfățișare mai arhaică, mai bine relaționată genetic și aspectual cu spațiul ortodox. Chiar utilizând slavonisme, prin suplețea sintactică, prin cursivitatea semantică, printr-o frază care eliberează curgerea ideii, NTB se arată victorios în întreprinderea sa de a se elibera de tiparele străine limbii române. Practic, indiferent din care versiune înțelege conținutul textului, indiferent de care text se folosește pentru a obține sugestii, NTB reușește să își atingă scopul, nu acela de a urma un model cultural asumat sau de a turna limba vie în tiparele aceluia, ci de a construi un aspect prin care să comunice un conținut complex tuturor românilor, în modalități inteligibile, totodată nestrăine de criteriile aspectului cult.

3.3. Firește, BB nu este un text edificat prin urmarea rigidă și obedientă a unui model. Există destule situații în care acesta manifestă felurite forme de libertate¹². Astfel de situații, însă, nu anulează cele spuse mai sus deoarece, în general, BB procedează astfel doar în cazurile în care, din punctul său de vedere, echivalențele

¹⁰ Textele secolului al XVI-lea folosesc variații ale expresiei „a cugeta întru sine”, redând sl. *помышляти* ‘λογίζομαι, ἀνα-, δια-’, ‘reputare, contemplare, cogitare’. Termenul slavon putea permite multe rafinări semantice în sensul uzului său din codici.

¹¹ Vezi și: „Iară care înțelepciune iaste de sus, întâi-i curată, după aceeaia-i împăcătoare și blândă, îngăduitoare și plină de milostivnicie și de rodure bune, fără osândire și fără fățarie” (NTB, *Iac.*, III, 17), „Iară înțelepciunea cea de sus întâiu iaste curată, apoi făcătoare de pace, lină, cucearnică, plină de milă și de roade bune, neîdoită cu gândul și nefățarnică” (BB).

¹² Vezi și *Iac.*, I, 19: „Deci, frații miei iubiți, fie tot omul ager a auzi și târziu a grăi, *zăbavnic* spre mânie” (BB), unde segmentele subliniate trebuiau să fie simple reluări ale gr. *βραδύς*, așa cum se întâmplă în celelalte texte: „Derept aceeaia, frații miei iubiți, tot omul să fie ager întru ascultare și *pestit* a grăi, *pestit* spre mânie” (NTB), redând lat. *tardus*, sau *pestit* (CB, CP), *amānatu* (CV) redând adv. sl. *мѡрѣвно*. Vezi și *Iac.*, I, 3 și 4, unde apar *răbdare* (NTB), dar *îngăduială* (BB), redând *patientia* respectiv η ὑπομονή (în secolul al XVI-lea, pentru ambele situații, toate cele trei texte prezintă *răbdare*, redând întocmai sl. *трьпение*).

stabilite prin NTB nu sunt cele perfect potrivite pentru română. De aceea, vedem cum, uneori, revizorii BB deveneau mai puțin ajutorați atunci când textul de la care plecau (NTB) nu le oferea soluții pe care să le accepte, dar nici reperul și modelul (*Septuaginta*) nu reușea să le furnizeze ceva acceptabil, în contextul în care își asumaseră programatic urmarea doar a unui singur model. În cele ce urmează se observă limpede că abia reflexul ascultării textului în biserică ar putea face legătura cu textele secolului precedent sau cu cele slavone, iar nu studiul lor în vederea îmbogățirii textului pe care-l scoteau la iveală.

3.3.1. Sub *Iac.*, I, 2, gr. *πειρασμοῖς* și lat. *tentationes*, se redau prin *dodeiale* (BB), respectiv *ispite* (NTB). Verbele sl. *доаѣвати* și *доаѣмти* aveau sensul ‘ἀναγκάζειν’, ‘cogere’, respectiv ‘molestum fieri’, în vreme ce (и)спыти avea sensurile ‘εἰκῆ’, ‘frustra’, ‘ἐξερευνησις’, ‘perscrutatio’, iar verbul corespondent ‘εξερευῶν’, ‘scrutari’. Gr. *πειρασμός* ‘tentatio’, însă, corespundea sl. *напасть*, termen pe care româna îl avea și care era larg cunoscut și utilizat în astfel de texte. Cu adevărat remarcabil, sub acest aspect, însă, este abia faptul că, atât în acest loc, cât și în versetul următor (de care va fi vorba imediat) CB și CV utilizează *năpastă*, deși textul slav folosește *искѣшеніе* (în CP se utilizează *ispită*).

În versetul următor apar: *ispita* (NTB, BB), redând *probatio*, respectiv *δοκίμιον* (care își corespund întocmai¹³). Se observă că abia aici NTB alege soluția optimă, pe care BB o acceptă și o urmează, în vreme ce, mai sus, ca și în alte locuri ale *Noului Testament*, soluției nepotrivite din NTB, BB îi răspunde printr-o soluție depășită, nu tocmai realistă și destul de ambiguă, chiar dacă mai acceptabilă, sub un anumit aspect, decât cea a textului ardelenesc.

În secvența *Iac.*, I, 12–14, perechea anterioară apare, însă – probabil și datorită succesiunii imediate – BB se arată a fi și mai descumpănit în a opta clar. „Ferice de bărbatul ce rabdă *ispită*; că fiind *ispitit*, luoa-va corona vieții, carea au făgăduit Domnul celora ce-l iubăsc pre El. Nime, când are *ispită*, să nu zică că-l *ispiteaște* Dumnezău, că Dumnezău nu-i *ispititoriu* spre rău, și El pre nime nu *ispitiaște*. Iară fiecare să *ispiteaște* cându-l trage pofta sa, și să otrăveaște” (NTB), are drept corespondent: „Fericit bărbatul carele rabdă *dodeială*, căci *lămurit* făcându-se, lua-va cununa vieții, carea au făgăduit Domnul celora ce iubesc pre el. Nimeni, *dodeindu-să*, să zică că «De la Dumnezău *mă dodeiesc*», pentru că Dumnezău *neispititoriu* iaste de reale și pre nimenea el nu *ispiteaște*. Iară fieștecarele să *ispiteaște* de a sa pohtă, trăgându-să și înșălându-se (BB). Termenii evidențiați apar extrem de unitar în versiunile de referință: *Beatus vir qui suffert tentationem: quoniam cum probatus fuerit, accipiet coronam vitae, quam repromisit Deus diligentibus se. Nemo cum tentatur, dicat quoniam a Deo tentatus: Deus enim intentator malorum est: ipse autem neminem tentat. Unusquisque vero tentatur a concupiscentia sua abstractus, et illicitus*, respectiv:

¹³ Vezi și în segmentul următor elementele subliniate.

Μακάριος ἀνὴρ ὃς ὑπομένει **πειρασμόν**, ὅτι **δοκιμος** γενόμενος λήμψεται τὸν στέφανον τῆς ζωῆς, ὃν ἐπηγγείλατο τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν. Μηδεὶς **πειραζόμενος** λεγέτω ὅτι ἀπὸ θεοῦ **πειράζομαι**: ὁ γὰρ θεὸς **ἀπειράτος** ἐστὶν κακῶν, **πειράζει** δὲ αὐτὸς οὐδένα. ἕκαστος δὲ **πειράζεται** ὑπὸ τῆς ἰδίας ἐπιθυμίας ἐξελκόμενος καὶ δελεαζόμενος.

Dacă NTB – evident preocupat de cititor – optează pentru urmarea formală a textului de tradus, după ce a stabilit că este potrivit și pentru cititorul român să utilizeze un singur termen, și după ce a găsit acel corespondent, BB continuă cu *dodeială* și *a se dodei*, după care trece la termenul din NTB. Pentru un colectiv riguros și atent la versiunea de control, cum este cel al BB, lucrul acesta nu se poate explica prin grija față de receptor (ar fi deplasat, mai ales că, astfel, se introduc posibilități de confuzie între termeni care, chiar dacă aveau porțiuni comune de sferă semantică, prezentau individualități bine delimitate – spre deosebire de termenii utilizați în secolul precedent; v. infra.). Cauza opțiunii și a rezultatului stă în faptul că principiul asumat le cerea ca, în astfel de situații, să caute – oarecum nehotărâți – în sistem, un termen care ar aduce neapărat un conținut la înțelegerea cititorului, ci care să pună bazele unei viitoare corespondențe între posibilitățile românei și cerințele limbilor din care se traducea. Revizorii munteni nu căutau soluții imediate pentru o traducere de uz curent, ci inițiaseră un proces de edificare a unui aspect cult al limbii.

Plină de semnificații, situația textelor din secolul al XVI-lea, se prezintă după cum urmează: CB: „Ferecatu e bărbatul cela ce rabdă *năpăstīle*, că năpăstuitu fiindu lua-va cununa viațeei, ceaia ce făgădui Domnul iubitoriloru lui. Nimene *năpăstuitu* se grăiască că «De la Zeul *năpăstuitu* sîntu»; Zeul, amu, nu e *năpăstuitoriu* răiloru, nu *năpăstuiaste* elu niminile. Cineșcu *năpăstuiaste*-se de ale saleș pohtiri duplecatu și prilăstītu”; CV: „Ferice de bărrbatul cela ce rreabdă *năpasti*, că cela ce va fi năpăstuitu preemi-va curură de viață cea ce o giurui Domnul celora ce iubescu elu. Și nime *năpăstuitu* se nu grăiască că «De la Dumnedzeu *năpăstuitu* sîntu». Că Dumnedzeu, amu, nu e *năpăstuitoriu* rrealeloru, nu *năpăstuiaste* niminrile, ce cinrescu *ispiteaste*-se de ale sale pohtiri trasu și prilăstītu”; CP: „Ce ferice de bărbat ce prea rabdă *ispitele* ca ispitit fu priimeaste cunună de viață ce făgădui Domnul celor ce iubesc el. De niminilea *ispitindu-se* să nu grăiască că «De la Dumnezeu *ispititu-s* eu»; Dumnezeu, amu, nu e *ispititoriu* rău, nu-și *ispiteaste* acela nimea, ce cineși *ispiteaste* sine de a lui pohtire tras și prilăstītu”. Urmând sl. **ИСКΟΥШЕНІЕ** ‘πειρα, δοκιμή’, ‘experientia, probatio’ și **ИСКΟΥШАТИ** ‘ἀποδοκιμάζειν, πειράζειν’, ‘reprobare, tentare’, textele acestea pot lămuri situația de mai sus. Precum se observă, paletei largi de nuanțe, cu corespondente variate în plan lingvistic, în slavonă putea să îi corespundă un termen, iar textele de mai sus se lasă călăuzite de textul slavon. Faptul că, la final, CV folosește alt verb decât până atunci, iar CP nu utilizează, precum CB, corespondentele de dicționar a ceea ce apare în textul slav,

arată nu doar că acei traducători sau revizori nu erau obedienți, ci și că însuși termenul slavon își avea propriile valențe. Acest lucru corespunde dificultăților pe care revizorii BB le întâmpinau. Indiferent de faptul că unii traduceau din slavonă, alții din latină sau din greacă, conținutul de redat fiind același, iar corespondentele dintre limbile sursă fiind în relație rezonabilă, traducătorii români aveau, în fapt, puține opțiuni. Puteau, precum CB, CP și NTB, să stabilească un corespondent optim pentru ceea ce era în textul sursă, după care să îl redea întocmai, convinși că receptorul va înțelege sensul, sau puteau proceda precum în BB.

4. Cele ce preced ne arată că avem a face cu două texte care au la bază concepții diferite, ceea ce generează o gamă întregă de diferențe, la diferite nivele și sub diferite aspecte.

Pe de o parte, NTB se arată a fi o traducere care urmărește aducerea unor conținuturi conceptuale la îndemâna cititorului. Indiferent de conținuturile gramaticale ale textelor consultate sau preponderent urmate, ori de alte constrângeri formale, uneori indiferent de particularitățile semantice generate în limbile străine, traducătorul sau traducătorii NTB vizează, în primul rând, edificarea cititorului român. Traducătorul se servește de textele urmate pentru a înțelege gândirea și sensurile, încercând a se elibera de constrângerile limbilor prin care se produce înțelegerea. În același chip, apoi, se încearcă reconstruirea acelei gândiri și a acelor sensuri, în limba română. Fără a urmări neapărat edificarea unei norme literare coerente și unitare, NTB tentează obținerea unei modalități eficiente, care să se plieze capacităților de înțelegere ale contemporanilor săi.

Desigur, fără a neglija solicitările și valențele limbii române, ori presiunile limbilor de contact, traducătorul ardelean folosește constrângerile, spre a obține un dublu beneficiu: reușita încercării de a transla niște conținuturi exprimate în alte limbi și, pe această cale, găsește soluții rezonabile, de moment și adaptate momentului și realității concrete a textului, de a rafina modalitățile de exprimare ale românei. Definitiv, sub acest aspect, este faptul că, urmărind scopul central, nevoile care apar sunt rezolvate prin convertirea carențelor în virtuți și, totodată, reușesc să modeleze instrumentul lingvistic, fără ca aceasta să constituie un scop, ci doar un mijloc.

Pe de altă parte, BB, se arată centrat asupra rezolvării, pentru multă vreme, a unei probleme a culturii române incipiente. Acești revizori nu par foarte interesați de text ori de cititor, mai curînd acționează ca și cum s-ar folosi de acest prilej pentru a edifica o normă literară românească, construită prin adoptarea unui nou model cultural-lingvistic, cel grecesc. De aceea, diferit de ceea ce se petrece în NTB (care se depărta adeseori de la textele traduse¹⁴, pe care le topea căutând fluentă și

¹⁴ Însuși gestul de a alege drept reper mai mult de un text semnifică disponibilitatea de a se abate de la litera acelu text!

transferul lesnicios de sens către receptor), BB va folosi NTB ca punct de plecare, dar nu îl va urma decât dacă va fi confirmat de modelul grecesc și numai doar când consideră soluțiile textului pe care lucrau ca fiind încadrabile în limitele construcției care urma modelul asumat.

ÜBERSETZUNGSMERKMALE IN BIBLIA DE LA BUCUREȘTI UND NOUL TESTAMENT DE
LA BĂLGRAD. MIT BEISPIELEN AUS DEM BRIEF DES JAKOBUS

(Zusammenfassung)

Ausgehend von einer breiten Untersuchung zweier Übersetzungsgrundsteine der rumänischen Kultur *Noul Testament de la Bălgrad* (1648) und *Biblia de la București* (1688), nehme wir uns vor anhand von dem *Brief des Jakobus*, die Eigenheiten der beiden rumänische Texte hervorzuheben. Die beiden Übersetzungen haben zwei verschiedene Ausgangstexte, haben zwei verschiedene Ziele und folgen unterschiedliche Ansehensweisen. Obwohl die beiden Texte eigentlich nahe zu einander stehen, haben sie verschiedene unterschiedliche Eigenheiten, welche auf allen Ebenen der Sprache zu finden sind.

Cuvinte-cheie: limba română veche, text biblic, traducere, Scrisoarea lui Iacob.

Schlüsselwörter: Altrumänisch, biblischer Text, Übersetzung, *Brief des Jakobus*.

*Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”
Iași, Bd. Carol I, nr. 11*